

אתר דעת - מכללת הרצוג

הרב אליהו כ"ץ

בנושא הסימפוזיון אפשר להרחיב את היריעה. אני אנסה דווקא לצמצם הבעיה ככל האפשר. קודם כל דבר, כשאנחנו מדברים על המשפחה כגורם בחינוך, עלינו לבחון מה אנחנו כוללים בתוך המושג "משפחה". אין ספק, שחובתנו לומר, כי לביטוי "משפחה", אין תמיד אותה משמעות ולא בכל מקום יש לו אותו מושג. וכשאנחנו בוחנים את השתלשלות המלה זאת חובתנו לומר, כי בלשון התנ"ך היה משמעה של משפחה רחב הרבה יותר מאשר בדימוי שלנו יום יום. אפשר למצוא ראיות והוכחות, ואין בדעתי לסקור סקירה פילולוגית. אך בכל זאת חובתי לומר, שלפעמים אנחנו נתקלים בתנ"ך, כי משפחה היא שם נרדף גם לאומה, גוי: "כן יש בכם... משפחה או שבט" וגו' (דברים כט, יז). אלא, שלדעתי, עלינו לדבר על משפחה, במובנה הפשוט והמצומצם: ההורים והילדים. אפשר להרחיב קמעא: הדודים והקרובים — הקרובים הקרובים ולא הקרובים הרחוקים. ובאמת קשה לדבר על גורם חינוכי במשפחה במובן היותר רחב.

אלא שעלי להקדים עוד הקדמה קצרה. אנחנו מדברים על: משפחה כגורם בחינוך. ויש בחינוך גורמים חשובים יותר מאשר גורם המשפחה. יש שאומרים: שלא. יש לנו מחנכים, יש לנו בתי-ספר ויש לנו מוסדות חינוך — אין לשלול ואין לזלזל בתפקידם. לכל היותר אפשר, איפוא, לומר שגם למשפחה יש תפקיד. אולי רק תפקיד מועט. כפי שאמרתי לפני כן יש לשקול בפלס ובמאזני צדק, איזה מקום מגיע למשפחה כגורם מחנך.

משה רבינו דיבר הרבה לפני מותו. וכאילו אפשר לומר שהוא שופך, אם לא את מרי ליבו, אז לפחות את דאגתו מה יהיה בעתיד. ארבעים שנה עבד כמחנך. הוא ביקש לחנך אומה שלימה שיצאה מעבדות לחירות. ללמד אנשים שאפילו לא הכירו את המושג חירות כיצד להשתמש בחירות. וידוע לכולכם, שהיו הרבה שאמרו:

אתר דעת - מכללת הרצוג

הרב א' כ"ץ

במצרים היה טוב יותר, (במדבר יא, ה) "זכרנו את הדגה", ישבנו על סיר הבשר וכו' וכו'. אם הצליח משה רבינו או לא, אין זה תפקידנו לברר כאן.

אך בכל זאת הוא אומר (דברים ל, יב—יד): "לא בשמים היא... ולא מעבר לים". אלא מאי? הוא מגדיר במשפט קצר: "בפיך ובלבך לעשתו". הוא רוצה באמת להזהיר את הדור, ולא את הדור שיצא ממצרים, דור המדבר, אלא את הדור החדש, שהיו לו הצלחות יותר טובות עמו: "בפיך ובלבך לעשתו". ונשאלת השאלה מדוע הוא מקדים את הפה ללב?

אולי יש מי שיאמר כי אין זאת שאלה כלל. אבל בכל זאת, מי שבדק קצת בלשון, צריך לשאול את עצמו שאלה מאד מאד פשוטה: אנחנו יודעים כי לפני שאנחנו מדברים עלינו לחשוב מה שאנחנו רוצים לדבר — ואחר כך לדבר, ואחרי זה לעשות. אך אנחנו מוצאים הסדר הפוך: "בפיך ובלבך לעשתו". הרמב"ם כותב באחת מאגרותיו הנפלאות: לא כל מה שהאדם חושב צריך לומר, ולא כל מה שהוא אומר צריך לכתוב, ולא כל מה שהוא כותב צריך לפרסם. אך בין כך ובין כך, קודם כל דבר צריכה להיות המחשבה: אם זה בראש, אם זה בלב. אם כן איך הוא אומר לנו בפסוק "בפיך ובלבך לעשתו".

כשאנחנו רוצים לעבוד את השם, לא רק בעצמנו, אלא רוצים שלא תנתק שרשרת הזהב, ואנחנו רוצים לחנך דור חדש אז אי אפשר לומר, שמספיק לעבוד את השם רק בלב. אמנם רחמנא ליבא בעי. אולם איזוהי עבודה שהיא בלב? אומרים חז"ל (תענית, ב ט"א) זו התפילה. אך אם אנחנו עובדים את השם רק בלב, מלרואה זאת? — הילדים לא. הם אינם רואים שום דבר, אם כן מניין ילמדו זאת? קשה לפתח בילד רגשות בלי לעשות איזה אילוסטרציה או דוגמאות כדי שהוא יראה משהו. על כן אומר לנו משה רבינו בפשטות כזאת: בפיך, אתה צריך בפיך גם כן לומר מה שבלבך, ואחרי זה אתה תזכה לעשותו — שיעשה הדבר, וגם הדור הבא יעשה.

תיאוריה זאת אינה המצאתו של משה רבינו. אך מי מאתנו אינו אומר בכל יום, בקריאת שמע: "ולא תתורו אחרי לבבכם ואחרי עיניכם" (במדבר טו, לט). כשרואים — הראייה משפיעה, הן לרעה הן לטובה. על כן, היכן רואה הילד את הדברים היותר פשוטים אם לא בבית הוריו. אינני שולל ואי אפשר לשלול את

אתר דעת - מכללת הרצוג המשפחה כגורם בחינוך — סימפוזיון

החינוך במוסדות החינוך. גם שם הילד לומד. אך יש הבדל. במוסדות החינוך הילד רוכש ידיעות — אולי אפשר לומר זאת במובן לא כל כך מקובל — לשמה. האב והאם אינם מלמדים את הילד פחות לשמה. אך אפילו לא לשמה. מה זה משנה? בעצם חיייהם. אפילו אין רוצים ללמד את הילד — מה שהילד רואה הוא עושה! ילד שבא לבית הכנסת ואפילו אינו יודע לדבר שימו לב איך הוא משתלב עם קהל המתפללים. מדוע הוא מתנועע? בלא יודעין הוא מתנועע עמהם. הוא מחקה מה שהוא רואה — על כן "בפיך ובלבבך לעשתו".

המדרש מספר: "בשעה שאמר הקב"ה 'אנכי ה' אלהיך', אמרו כל מלכי ארץ: איזה מלך רוצה שיהיה אחר מכחישו — והקב"ה אינו רוצה שיהא אחר מכחישו. בשעה שאמר 'לא יהיה לך' — אמרו איזה מלך רוצה שיהיה לו שותף? וכו' וכו' אבל בשעה שאמר 'כבד', אמרו: בנימוסיות שלנו כל מי שהוא מכתוב עצמו שרגיון (מתגייס לצבא) למלך הוא כופר באבותיו, וזה מכריז ואומר: 'כבד את אביך ואת אמך', עמדו מכסאותיהם וקילסו להקב"ה" (פסיקתא רבתי פרשה כג.). כבד את אביך ואת אמך הוא היסוד של החינוך.

אך לא רק כבד את אביך ואת אמך מבקש מאתנו הקב"ה. חז"ל דורשים (בכתובות קג) כבד את — 'את' בא לרבות את אחיך הגדול. מדוע את אחיך הגדול? אביך ואת אמך, אפשר להבין — שהקב"ה נתן לנו את החיים הרוחניים, והאב והאם את החיים הגופניים, אך מדוע לפתע "את אחיך הגדול". אחיך הגדול בשביל שהוא עומד לפעמים כעזר, כאחיסמך להורים. על כן, אם מדגישים שכל מי שמחנך את הדור הבא ועוזר בחינוך לאחרים חייבים בכבודו — הרי אף אחיך הגדול בכלל.

העניינים הן סרסורים (ירושלמי, ברכות, פ"א ה"ה), על כן מה שהילד רואה במשפחה, זה מאד משפיע עליו. הילד רואה אפילו בשעה שאין יודעים שהוא רואה, ואינו מבין מה הם עושים. הנה זה לא מכבר באו אלי בני משפחה אחת והתלוננו: יש בעיות במשפחה, בעיות מאד מכאיבות. ומה קרה? זה עשוי להישמע מצחיק: האב אינו רוצה להרגיז את בני המשפחה והוא

אתר דעת - מכללת הרצוג

הרב א' כ"ץ

הולך לאמבטיה ולוקח את הטלית והתפילין שלו ומתפלל. אם הוא בסדר או לא בסדר — על כך לא תקבלו ממני היום תשובה. אלא שיש להם ילד, ילד קטן. כל יום הוא לוקח מטפחת ושם על ראשו. שואלים אותו: מדוע? — גם אבא עושה את זה באמבטיה, גם אני עושה את זה. הוא אינו יודע מה הוא עושה. רק מה שהוא רואה הוא עושה. מכאן — עד כמה אי אפשר לשלול את המשפחה כגורם בחינוך.

והיו זמנים בישראל שרק קיימו: "ולימדתם אותם את בניכם" — רק את בניכם. הגמרא מספרת לנו בבבא בתרא, כא ע"א: "ברם זכר אותו האיש לטוב, ויהושע בן גמלא שמו, שאלמלא הוא נשתכח תורה מישראל. שבתחילה מי שיש לו אב — מלמדו תורה, מי שאין לו אב לא היה לומד תורה". מכאן אנחנו רואים, שהיו זמנים, שכל החינוך היה ביד ההורים, או איך שכתוב פה: ביד האב. אחרי זה דאגו גם למי שאין לו אב, ויהושע בן גמלא, זכור לטוב, שייסד בתי ספר למטרה זאת. אך גם רבי יהושע בן גמלא לא פטר את המשפחה מחובתה — הוא דאג רק למי שאין לו אב.

והיום, כשאין האב פנוי כל כך, הכל הם בבחינת מי שאין לו אב שהימים לדאוג להם. שונים הם הדברים בחיי הציביליזאציה דהאידינא. האב כל כך טרוד — ואת הילדים נותנים לבית ספר. יש שהיום אין האב מסוגל אפילו לזה, אפילו יש לו כל היום זמן, ליתן ולתרום כל מה שנותן בית הספר. אבל בכל זאת, גם האב אינו פטור, והמשפחה אינה פטורה.

לפנינו עוד שאלה: מניין אנחנו לומדים מצוות חינוך? זו שאלה הלכתית, ויש כאן דבר מאד מעניין. הרמב"ם פוסק בהלכות מאכלות אסורות פי"ז הלכה כח, שחינוך זו מצווה מדברי קבלה. מדוע? — לפי שהוא מצטט את הפסוק (במשלי כב, ו): "חנך לנער על פי דרכו, גם כי יזקין לא יסור ממנה". אני שולל דעה זאת בהחלט. אני מוכרח לומר: יהיו מי שיהיו, יהיו אלה אפילו גדולי ישראל שתפסו. וסברו ככה — הם טעו. אולי זה ביטוי מאד חריף, אבל בכל זאת הם לא צדקו ואין זה נכון. מצוות חינוך אנחנו לא לומדים מדברי קבלה. מצוות חינוך מושרשת בתורתנו הקדושה. ואולי אפשר לומר: היא אחד מיסודות תורתנו הקדושה. ומצוות חינוך דווקא במשפחה, לילדים, לצאצאים. איך אפשר להתעלם מן הפסוק ולא להתחשב במה שכתוב: "והגדת

אתר דעת - מכללת הרצוג

המשפחה בגורם בחינוך — סימפוזיון

לבנך" (שמות יג, ח). כן, זה נאמר על פרעה, זה נאמר דווקא בפסח, אך בכל זאת "והגדת לבנך". אנחנו יודעים שהוא דבר שהיה בכלל יוצא מן הכלל, ולא ללמד על עצמו יצא. והגדת לבנך בא לומר — שבזמנים מסויימים כשאנחנו שמחים מצווה עלינו להבליט ולקיים יותר בדביקות, ולהרים יותר את הילד אלינו. אך אי אפשר לומר, שזה אינו נוהג בכל יום. אינני רוצה לצטט את הפסוק "ולמדתם אתם את בניכם לדבר בם" (דברים יא, יט). אינני עוסק פה בהוראה, שהאב מלמד את הילד. ואף אינני מדבר על מה שחז"ל אומרים, (בבבלי, סוכה, מב ע"א) שהילד שיועד לדבר — "אביו מלמדו, ואומר לו: תורה ציווה לנו משה, מודשה" וכו'.

על "והגדת לבנך" — אנחנו צריכים להסתכל בעין פקוחה. לשם מה חייבה אותנו תורתנו הקדושה במצווה גדולה זאת: "והגדת לבנך" — לא בשביל לקיים רק מצווה זו, אלא בשביל שהילד יספוג ויקלוט ידע. ומי אינו יודע שב"והגדת לבנך" אנחנו נתק-לים, ואנחנו אומרים את פסוק זה במפורש בהגדה של פסח ושם נאמר: "כנגד ארבעה בנים דברה תורה". זאת אומרת: "והגדת לבנך" — לא רק לאותם הילדים המוכשרים, לא לאותם הילדים, שהם רוצים לקבל ולספוג מה שאנחנו רוצים ליתן להם. יש לקיים את "והגדת לבנך", אפילו הילד אינו יודע עדיין לדבר. ושאינו יודע לשאול — "את פתח לו". גם לגביו, אך לא רק לגבי מי שאינו יודע לדבר, אנחנו צריכים לקיים מצווה זאת לדאבונו, אלא אפילו לילד שמדבר יותר מכפי שצריך. אתם יודעים למה כוונתי. לא לחכם, שרוצה לשאול שאלות, להבין באמת, אלא גם לאותו הילד, שאנחנו לא כל כך מאושרים ממנו. אחד חכם, אחד רשע ואחד תם ואחד שאינו יודע לשאול. אנחנו מחוייבים ליתן לכולם תשובה, ולחנך אותם, אולי בכל זאת נזכה פעם, שילכו בדרך הישרה.

עכשיו לענייננו: אנחנו צריכים לראות במצוות אלה, שתורתנו חייבה אותנו, לחנך באמת את הילדים. ומצווה זאת לא רק שאנחנו מחוייבים בה, אלא אפילו כשאנחנו איננו רוצים אנחנו עושים, ואנחנו עושים זאת בחיי יום יום. כשאנחנו לוקחים את

אתר דעת - מכללת הרצוג

ה'רנ"א כ"ץ

הילד אתנו לבית הספר, גם בזה אנחנו מחנכים אותו. במחזור ויטרי ישנו תיאור יפה איך האב מוליך את הילד לבית הספר בפעם הראשונה. (עיי' שם באות תק"א בעמודים 628—630). אך מהו החינוך העיקרי שאנחנו צריכים לחנך. אין לומר, שאנחנו איננו מחנכים את הילד כשאנחנו בונים "סוכה". מי מכס עוד לא נתקל בזה וראה שכמה משפחות יש, שהאב אינו רוצה אפילו לדעת מה זאת סוכה, ובכל זאת הוא מחוייב להקים סוכה. מדוע? — לפי שהילד מבקש זאת. הילד אינו מבין מדוע לא תעשה זאת המשפחה? והוא רואה סוכה אצל השכנים והדבר מוצא חן בעיניו. אך יותר מסוגל הילד לספוג בעצמו מה שהוא רואה אצל אביו ואצל אמו. אנחנו רואים זאת בפסח, בשבועות, בסוכות.

וכאן אני מוכרח להעלות בעיה מאד חמורה. בהערות של המאירי הוא שואל: איך אפשר שהרמב"ם אינו מביא את הדין, שההורים מחוייבים לחנך את הילדים וגם ללמדם אמנות? הרמב"ם אומר את הדברים מילה פדיון ועוד זה עניין הלכתי. אך האמת היא שהדברים מאד פשוטים. צריך שההורים ידאגו לכל מה שילמדו הילדים. שיקבלו בבית ההורים, יותר ממה שהם מקבלים בבית הספר. ואם אכן הם מקבלים משהו טוב מן ההורים, אם כן השרשרת נמשכת ונמשכת.

אסיים רק בדבר מאד מעניין. מייסד תנועת המוסר, ר' ישראל סאלנט זצ"ל, אמר פעם אחת: ואם כי הוא לא אמרו לגבי חינוך מכל מקום יש ללמוד מדבריו לענייני חינוך, וכדאי לצטטו. בבראשית ב, יח כתוב: "אעשה לו עזר כנגדו". חז"ל דורשים על זה בבראשית רבה פ"ז: "זכה — נעשה לו עזר, לא זכה — כנגדו". אמר ר' ישראל סאלנט: מה זאת אומרת "זכה נעשה לו עזר"? זכה זה לא נאמר רק על פעם אחת, כמי שזכה לקבל טובה מיד אחרים, אלא זו זכייה ממושכת. בכל יום ויום ובכל רגע ורגע. ככל שהוא מחנך את עצמו יותר ויותר, אז הוא זוכה יותר ויותר, ואשתו אף היא עוזרת לו יותר ויותר. אך אם לא זכה, כשיש פירוד לבבות ביניהם — כנגדו. הוא הדין בין הורים וילדים. זכה — כשמסוגלים ליתן את החינוך שצריכים — זכה. זוכה בכל יום ויום, ובכל הישג והישג שהורים משיגים יותר, לא זו בלבד שנותנים לילדים, אלא מקבלים יותר ויותר. על כך אני דורש: זכה!